

ד"ר יעל לויין היא בעלת תואר ד"ר לפילוסופיה מן המחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן, ופרסמה מחקרים ועיונים הנסבבים בעיקר על היבטים שונים של האישה ביהדות.

מסה על מעמד האישה ביהדות לרב יצחק חיים קסטיליוני

ההדירה ותרגמה: ד"ר יעל לויין

הרב יצחק חיים קסטיליוני (1840-1911), יליד טריאסטה, הוציא לאור בשנת 1890 את אסופת שיריה וכתביה של המשוררת היהודייה הלמדנית הנודעת מאיטליה רחל מורפורגו (1790-1871). ילידת טריאסטה אף היא, במלאות מאה שנה להולדתה.¹ הרב קסטיליוני היה תלמידו של שד"ל (1800-1865), שהיה בן דודו של רחל מורפורגו. הרב קסטיליוני כיהן משנת 1903 ועד לפטירתו כרבה של רומא. הוא היה צעיר ממורפורגו בחמישים שנה, והכירה לאחר ששמה כבר יצא לפנייה לתהילה כמשוררת. הרב קסטיליוני היה אף הוא משורר וכן פרסם חיבורים שונים, ומכללם אפשר להזכיר כי מקצתם היו לזכר אישים; "דבר שמואל" לזכר הרב שמואל לולי (1788-1843) ראה אור בשנת 1895; ובשנת 1900 פרסם את "אגרות לשד"ל" במלאות מאה שנה להולדתו.² לקובץ "עוגב רחל" הקדים הרב קסטיליוני מבואות אחדים. החלק הפותח הוא מסה על מעמד האישה ביהדות,³ שבה ביקש להפריך ולהדוף טיעונים שבוטאו ושהושמעו באותה תקופה בחוגים נוצריים כי מעמדה של האישה ביהדות נחות וכי הנצרות בלבד היטיבה את מצבה. בחלק זה הסתייע בשורת מקורות בעיקר מן המקרא ומן הספרות התנאית והאמוראית. מקורות המצביעים לדידו על כך שמעמדה של האישה היהודייה בימי קדם היה רם. לאחר מכן מופיעה ביוגרפיה על רחל מורפורגו.⁴ המסה על מעמד האישה וכן קורות חייה של רחל מורפורגו מופיעים בהמשך גם

¹ רחל מורפורגו, עוגב רחל, מהדורת יצחק חיים קסטיליוני, קראקא תר"ן. בשנים האחרונות ניכרת התעניינות בדמותה של רחל מורפורגו. ראו בין היתר יפה ברלוביץ, "רחל מורפורגו: התשוקה אל המוות, התשוקה אל השיר: לטיבה של המשוררת העברית הראשונה בעת החדשה," סדן ב' (תשנ"ז), עמ' 40-11; טובה כהן, "בתוך התרבות ומחוצה לה: על ניכוס 'שפת האב' כדרך לעיצוב אינטלקטואלי של האני הנשי," סדן ב' (תשנ"ז), עמ' 69-110; Yael Levine Katz, "Rachel Morpurgo," *Judaism*, 49, 1 (Winter 2000), pp. 13-29. לאיטלקית: סיפורה של פלורה רנדגר פרידנברג, "קולך 67 (ניסן תשס"ג), עמ' 4-2; יעל לויין, "כה כתבה הצעירה מן הצאן": על תפילת 'מי שבירך' לרחל מורפורגו, "הצופה, יום שישי, כ"ו באדר תשס"ד, 19 למארס 2004, סופרים וספרים, עמ' 11, 14.

² ראו Yael Levine Katz, "Rachel Morpurgo," *ibid.*, p. 21.

³ רחל מורפורגו, עוגב רחל, מהדורת יצחק חיים קסטיליוני, קראקא תר"ן, עמ' 4-1.

⁴ שם, עמ' 5-9. הכותרת הבאה מקדימה הן את המסה על מעמד האישה והן את קורות חייה של רחל מורפורגו, המבואות בהמשך ישיר לה: "הקדמת המוציא לאור עם ספור תולדות המשוררת מרת רחל מורפורגו ני"ע!"

באיטלקית.⁵ לאחר מכן מובא "מאמר על דתי השיר הנהוגות אצל משוררי שפת עבר האחרונים אשר באיטליה."⁶

מהדורה שנייה של "עוגב רחל" נדפסה בתל אביב בשנת 1943. עורך מהדורה זו, ישראל זמורה, סידר את שיריה ואת כתיביה של מורפורגו בסדר שונה, ומבין חומר המבוא הותיר את קורות חייה של מורפורגו בלבד.⁷ המהדורה הראשונה של "עוגב רחל" היא יקרת המציאות, ומצויה בעיקר בספריות אוניברסיטאיות.

נודעת חשיבות להכרת מסתו זו של הרב קסטיליוני על מעמד האישה ביהדות, וקיים ערך להתוודע לטיעונים שהעלה ולמקורות שבהם עשה שימוש. לאור נדירותה היחסית של מהדורתו הראשונה של "עוגב רחל", מובא להלן נוסח מסתו של הרב קסטיליוני כלשונו, ובהמשך מופיע תרגום שלם לאנגלית.⁸ לתרגום זה נלווים מראי מקומות והערות מפנות.⁹

בין המשפטים הרבים, משפטי עול, אשר בבלי דעת וצדקה גזרו אויבינו ומנאצינו על דתי בני ישראל ומנהגיהם, מצאה מקום גם ההסכמה שהאשה היתה מאוסה ובזויה בעיניהם כשפחה, לא נחשבה להם כי אם לכלי בית אשר ישתמשו בו בעת צרכם, להשליכו אחרי גום כאשר לא יצטרכו אליו עוד; ושהדת הנוצרית היא לבדה הטיבה את מצב האישה והרימה אל גבה מעלת האישי ופרקה עלו מעל צוארה. אמנם אין בכל זה שום צד אמת, כי אף אם נניח שבימים הקדמונים לא היתה האישה חשובה בבני עמנו כאיש, מה שאינו עוד היום גם אצל הגוים אשר הגביהו לעלות במעלות השלמות, ומה שלא יהיה לעולם, כי יש הבדל בין תכונות האיש ובין תכונות האשה וכן בין תכלית בריאתם, מכל מקום לא מצאנו שום מעשה תולדי, או דין או חוק, בספרי קדמונינו, אם במקרא אם בספרי קבלתנו, שיצדיקו לגזור אומר כזה אבל בהפך יוצא לנו מהם, כי לא בלבד לא ניתן שום מכשול לפני האישה המעכבה לשבת בכל זמן בראש משפחתה בין קירות ביתה, כי גם היה בידה לשבת ראשונה בעסקי המדינה ולהגיע גם כן אל הנבואה אשר היא המעלה היותר עליונה שלא זכו אליה כי אם יחידי סגולה אשר ה' קורא, היותר מפוארים בחכמה ובדעת ובכל מדות טובות. ואם יעלה על לבי להביא ראיות בלתי מסופקות ובלתי מוכחשות על אמתת דברי אלה מספור תולדות בני עמנו ומספרי נביאינו וחכמינו, לא ימצא לי לכתוב על הענין הזה ספר גדול ורחב ידים, אבל אין זאת מגמתי. מ"מ יען כי במבוא הספר הזה אספר תהלות וקורות אשת חיל יראת ה' וחכמת לב, הגונה לשבת בין הסופרים והמשוררים היותר משובחים שבדורנו, גמרתי בלבי להביא גם כן איזה רמז ומשל, המספיקים לפי עניות דעתי להראות שקר ההסכמה אשר עליה דברתי למעלה.

ותחלת דברי אומר שהתורה למדתנו מיד בראשית ספוריה כי האיש והאשה שוים במעלתם בשימה בפי אדם הראשון את ההודאה "זאת הפעם עצם מעצמי ובשר מבשרי לזאת יקרא אשה כי מאיש לקחה זאת", ואחר כן כתיב "ודבק באשתו והיו לבשר אחד"; היש שוויון גדול מזה? ובאמת אעפ"י שלא אסרה תורה לבני ישראל לקחת להם נשים הרבה

⁵ שם, עמ' 27-11.

⁶ שם, עמ' 45-29. מאמר זה מופיע בעברית בלבד.

⁷ עוגב רחל: שירים ואגרות, בעריכת י' זמורה, תל-אביב תש"ג, עמ' VII-XII.

⁸ קטעים נבחרים ראו אור במאמר Yael Levine Katz, "Rachel Morpurgo," *Judaism*, 49, 1 (Winter 2000), pp. 21-23, 28-29.

* מסה זאת היא ציטוט מילה במילה. לכן, ישנם מקומות שבהן הפורמט לא השתנה כדי ללכת לפי סטנדרדי מילין חביבין.

⁹ אזכור מראי המקומות בתרגום האנגלי הוא בהתאם למקובל בההדרת טכסטים. דהיינו מראי מקומות קצרים, כגון כתובים מקראיים או הפניות לתלמוד הבבלי, מובאים במסוגר בגוף הטקסט, ואילו מראי מקומות המזיקים יתר פירוט באים בהערות השוליים.

כנהוג אצל כל העמים אשר סביבותיהם, מ"מ על הרוב לא לקחו להם כי אם אשה אחת, וזה הוא מה שצותה התורה באמרה "ודבק באשתו" באשתו נאמר ולא ב נ ש י ו; ומפשט ספור התורה נראה שלמך היה הראשון אשר לקח לו שתי נשים, ואף אם לא אמר לנו המספר בפירוש כי לא טוב עשה, מ"מ רמז לנו הרעות שיצאו לו מזה, בחשבו כי המשל יפעול על לב הקורא יותר ויותר מעצות חכמה ודעת, ומוכיחנו כי מרבה נשים מרבה דאגה, וחיי צער יחיה, ולא זה הדרך שיבור לו האדם הרוצה שהשלום ישכון במעונו; וכן אמר קהלת "וראה חיים עם האשה אשר בחרת" ולא עם ה נ ש י מ, כי מי שיש לו נשים הרבה חיי אונים חיים. אבל אם האשה הראשונה עקרה ולא ילדה, אז הוסיף האיש לקחת לו אשה אחרת, כי חרפה היא לו ללכת ערירי, כמו שנראה מאברהם אבינו, מאלקנה, ומרבים כמוהם: נח ובניו לא לקחו להם כי אם אשה אחת וכן לוט ויצחק אבינו וגם יעקב חשב לישא את רחל לבדה, אך כשרמהו לבן ונתן לו את לאה נאנס לישא שתי נשים, ואחר כך גם את שתי שפחותיהן אשר נשיו נתנו בחיקו; רק השרים והמלכים הלכו בדרכי העמים נגד מצות התורה (לא ירבה לו נשים) ולקחו להם נשים הרבה כנראה מדוד ומשלמה אבל אין שום ראיה להניח שגם לכל המלכים אשר מלכו אחריהם על ישראל ועל יהודה היו נשים רבות, כי אמנם יש ראיות רבות לדון להפך; כן לא מצאנו בשום אחד מן הכהנים הגדולים או מן הנביאים או מחכמי המשנה והתלמוד שהיתה לו יותר מאשה אחת. מכל זה נראה בבירור כי המנהג לקחת אשה אחת בלבד לא בא לנו בימים האחרונים מן הנוצרים, כי כבר הוגד לנו בתורה בפסוק הנ"ל ופשוט היה אצל אבותינו גם בימים היותר קדמונים (*¹⁰) ואבותינו הקדושים היו לנו כבר למופת על חובת כל איש לכבד את אשתו ולשמוע בקולה, כשם שעשה אברהם אבינו ששמע בקול אשתו כשנתנה בחיקו את שפחתה, ושלחה אחר כך מעמו עם בנו האהוב לו למלאות משאלות לב שרה, וה' אמר אליו כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה. כשחשב יעקב אבינו לגנוב את לב חותנו אשר עקבו עשרת מונים ולשוב אל ארצו בלי הגיד לו מאומה, לא צוה בחזקה לנשיו לשמוע בקולו וללכת עמו, אף כי אמר לו האלהים צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מולדתך, אבל נתייע עמהן טרם עשותו אשר זמם. ושאל מהן אם ישרה מחשבתו בעיניהן, וכשהסכימו עמו, לקח אותן ואת בניו ואת כל רכושו והלך לו; ואעפ"י שלא אהב יעקב את לאה כרחל, קברה במערת המכפלה אצל אבותיו והשביע את יוסף לקברו אצלה באמרו "שמה קברתי את לאה"; גם יהודה בשמעו התנצלות תמר, הודה על עותתו ואמר "צדקה ממני".

הקב"ה צוה לבנים כבד את אביך ואת אמך וצוה ג"כ איש אמו ואביו תיראו, ומזה יוצא שאב ואם במעלה אחת הם, ושהאיש חייב לכבד את אשתו, שאם לא כן, איך יוכלו הבנים לכבד את אמם או לירא מפניה, אם יראו שאביהם מחרפה ומגדפה ומחשבה ללא כלום? האם לא קבע האל במצות אלו את מצב האשה נגד אישה ובקרב משפחתה? וזה הוא לפע"ד ג"כ הטעם שבעשרת הדברות בענין שמירת השבת לא אמר אתה ואשתך, כי לא זכר הכתוב כי אם הבנים והעבדים התלויים בדעת האיש ולא האשה אשר היא תלויה בדעת עצמה, ונכללה עם האיש בתיבת "א ת ה" אשר הוראתה "א י ש או א ש ה". ועל דבר הנהגת האיש עם אשתו בתוך ביתו בא וראה מה שצותה תורה על אשת יפת תואר הנמצאת בשביה ועל שתי נשים אחת אהובה ואחת שנואה. ואם על אמת איש אמר הכתוב שארה כסותה ועונתה לא יגרע, על אשתו לא כל שכן? ומספור הולדת שמשון נראה בבירור אם חשב מנוח את אשתו כשפחה או ככלי בית.

¹⁰ בתחית העמוד מופיעה במקור ההערה המכוכבת הבאה: וגם החכם גרעטץ בדברו על הענין הזה בספרו היקר ספר תולדות בני ישראל הוא אומר: "כל המטיל עם בני ישראל על דבר מצב הנשים, תוך קדרה אחת עם שאר עמי קדם, אינו אלא טועה".

כן לא היו בנות ישראל אנוסות לשבת תמיד בירכתי ביתן כשבויות חרב, כי גם אם לא נאווה תהלה לנשים היוצאות תמיד מביתן להתהלך בין האנשים ברחובות קריה עם כל זה היו חפשויות תמיד לצאת ולבא, והיה גם להן חלק בכל מקרי עירן ועמן כמו שנראה ממרים הנקראת נביאה שענתה שירה על הים עם כל הנשים אחרי משה ואחרי כל העם. דבורה הסיתה את ברק למרוד ביבין ולפרוק את עלו מעל צוארי בני ישראל וירדה עמו למלחמה, ואחר התשועה שרה השירה המפוארה אשר היא עוד היום דבר נפלא לכל קוראיה.

הנשים יוצאות ונותנות תהלה לשאול מלך ישראל ולדוד שר צבאו, ומיכל המלכה לא מנעה עצמה לדבר קשות בדוד אף כי הוא היה מלך ישראל, על אשר עשה דבר שלא ישר בעינייה בהעלותו את ארון ברית ה' מבית עבד אדום עיר דוד; התעשינה כאלה שפחות בזויות? האשה החכמה התקועית דברה על לב דוד והשלימתו עם אבשלום, ואשה בחכמתה דברה אל כל העם באבל וכרתו את ראש שבע בן בכרי והשליכוהו ליואב ובכן היה שלום בארץ.

הראיות האלה, ובכללן תפלת חנה, תוכנה אם הנשים בבני ישראל היו נבערות מדעת כהנחת מוציאי דבה רעה עלינו; ואם חנה אשת אלקנה שלא נודע כאחד מחשובי העם היתה כ"כ בקיאה בלשון השיר, מה יש להניח על נשי נביאים מלכים ונדיבי עם! שלמה המלך כשדבר בספר משלי על מעלות אשת חיל ומדותיה הטובות, לא דבר על אשת מלך או על אשת נדיב כי אם על אשת איש אוכל לחמו בזעת אפו, מה שמורה על פקודת האשה בעת ההיא בקרב משפחתה, פקודה יקרה ונכבדת עד מאד, ומדבריו יש גם כן להניח שרבו בימיו נשי חיל כזאת עטרת בעלן ונזר משפחתן. ואחדל מדבר על אומץ לב עתליהו המלכה, ועל תגבורת איזבל בעסקי המלכות, ועל גודל יהודית ואסתר אשר הצילו את בני עמן מיד צריהם, ועל נשים רבות המפוארות כאלה, כי אין דעתי להאריך.

ובמה שנוגע אל ספרי קבלתנו ומוסרי חכמינו אשים גם כן גבול אל דברי ואביא רק מופתים אחדים המספיקים לפי ראות עיני לגלות דעתם בביור על הענין הזה אם במצב האשה בביתה אם בחברה האנושית.

אין בעיני נביאינו וחכמינו וכמו כן בעינינו בכל תולדותינו דבר חשוב ועקרי כיציאת מצרים, שעל ידה היו בני ישראל לגוי, וחייבים אנו לזכור הגאולה הזאת כל ימי חיינו כי האותות והמופתים שנעשו לאבותינו בעת ההיא, היו כל כך נפלאים ונוראים, שאמרו ראתה שפחה באור השכינה בים ובמתן תורה מה שלא ראה יחזקאל (ספר החסידים סימן רל"ג—ל"ד), וגם יום השבת אשר הוא אות בינינו ובין אלהינו וכן כל שאר מועדינו זכר ליציאת מצרים הם, ועם כל זה אמרו רבותינו (מדרש שמות פרק א') הדורות נגאלו בשביל נשים צדקניות. אחר הגאולה נתגלה הקב"ה לאבותינו על הר סיני ואמרו רבותינו על זה (פרקי דרבי אליעזר סימן מ"א) אמר לו הקב"ה למשה לך אמור לבנות ישראל אם רוצות לקבל את התורה, שדרכם של אנשים הולכים אחר דעתן של נשים. כתוב בתלמוד בבלי (ברכות י"ז ע"א) גדולה הבטחה שהבטיחן הקב"ה לנשים יותר מן האנשים שנאמר נשים שאננות קמנה שמענה קולי בנות בוטחות האזנה אמרתי (ישעיה ל"ב ט'); וכתוב גם כן (חולין דף פ"ד ע"ב) לעולם יאכל אדם וישתה פחות ממה שיש לו, וילבש ויתכסה ממה שיש לו, ויכבד אשתו ובניו יותר ממה שיש לו; היתכן לומר שיכבד אשתו יותר ממה שיש לו אם היתה נחשבת כשפחה או ככלי בית? ולא עוד אלא שפעמים רבות חשבו באיזה אופן גם מדות שכליות באשה יותר מעולות מבאיש. וכן מצינו בב"ר (פ"ה) ויכן ה' את הצלע, נתן בה בינה יותר מן האיש; עוד כתוב (יבמות ס"ב): האוהב את אשתו כגופו והמכבדה יותר מגופו עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך; מצינו בסנהדרין (כ"ב ע"א) אין אדם מוצא קורח רוח אלא באשתו ראשונה; כל המגרש את אשתו אפילו מזבח מוריד עליו דמעות; כל אדם

שמתה אשתו ראשונה כאלו חרב בית המקדש בימיו; ומי שמתה אשתו בימיו עולם חשך בעדו. ובזכרנו בתפלותינו חסדי אבות שיגיננו בעדנו הלא נזכור עוד היום תמיד ביחד גם חסדי אמותינו הנתונות על מדרגה עצמה עמהם? ועוד שלש ראיות אביא מספרי רבותינו על הענין הזה המכריעות את כלן ואלו הן: לעולם יהא אדם זהיר באונאת אשתו שמתוך שדמעתה מצויה אונאתה קרובה (בבא מציעא נ"ט); וזאת שנית: לעולם יהא אדם זהיר בכבוד אשתו שאין ברכה מצויה בתוך ביתו של אדם אלא בשביל אשתו (בבא מציעא נ"ט ע"א); ועוד בה שלישיה: כל יהודי שאין לו אשה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה בלא תורה בלא חומה בלא שלום (יבמות סב); התוכלנה כל הטובות הגדולות האלה לבא לו לאדם משפחה או מכלי בית? ועל זה נאמר ג"כ (ב"ר פ"ז) כל שאין לו אשה אינו אדם שלם שנאמר ויברך אותם *¹¹ ויקרא את שמם אדם, שניהם כאחד קרואים אדם.

ועתה אשים קנצי למלין על הענין הזה, כי באמת מה שזכרתי הוא כדאי להעמיד הדבר על בוריו ולהשיב אל לב הקורא אמתת דברי ושקר הנחת אויבינו ומנאצינו, בעוד שגם אם אוסיף אל דברי כהנה וכהנה לא יחדלו מלבזות אותנו ומליחס לאמונתנו ולמנהגינו דברים קשים ומזויפים מאלה, עד בוא יבא יום ה' אשר בו כדברי הנביא: "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים", ואז יבואו כלם ויגידו צדקת דתנו, יבושו ויסוגו אחור מחרפתם אשר חרפנו, ויודו כי המוסר הישראלי רב למעלה ראש מכל אשר השגנו בימים האלה עם כל מצעדי שלמות חברה האנושית והאהבה והאחוה בין איש לרעהו.

Among the many allegations against the Jewish religion and customs ignorantly and erroneously upheld by our adversaries was the notion that the woman was considered to be disdainful and despised as a servant and counted merely as chattel to be used when necessary and disposed of when no longer needed; that Christianity alone bettered the situation of women, raising them to the position of men, freeing them from his control. However, in reality, there is no truth whatsoever to this charge, because even if we were to assume that in ancient times the Jewish woman was not as important as the man – a situation that is not to be found at present amongst the gentiles, who seek to perfect themselves, nor one that will ever exist, since there are inherent differences between the characteristics of man and woman as well as distinct purposes to their existence – nevertheless, there are no historical events, rules or laws in the Bible or Oral law which can justify such a claim. On the contrary, not only have any obstacles prevented her from presiding over her family within the confines of her home, but she could also lead state matters and attain prophecy, which is the highest level merited by a select few, perfected in wisdom, knowledge and all virtues.

Should I wish to advance indisputable and undeniable proofs upholding the veracity of my argument from the history of our nation, the prophets and the talmudic literature, it would, beyond doubt, contain a thick tome, but this is not my intention. However, since in the introduction to this book I extol the virtues and recount the deeds of a woman of valor, God-fearing and possessing

¹¹ בתחית העמוד מופיעה במקור ההערה המכוכבת הבאה: ועיין ע"ז מה שכתוב בספר הזהר ויצא דף קס"ה ע"א ויברך אותם דלית ברכתא שריא אלא באתר דאשתכחו דכר ונוקבא וכו' ע"ש.

wisdom, worthy of residing amongst the more lauded authors and poets of our generation, I have resolved to comment upon the issue in concise, sufficing, in my humble opinion, to manifest the falseness of the above-stated notion.

I shall commence by mentioning that already at the outset the Torah instructed us concerning the equality between man and woman. We find that Adam acknowledges: "This one at last is bone of my bones and flesh of my flesh. This one shall be called woman, for from man was she taken." (Genesis 2, 23) Following it is written: "Hence a man leaves his father and mother and clings to his wife, so that they become one flesh." (Genesis 2, 24) Is there any greater equality than this? And, truly, even though the Torah did not prohibit the taking of many wives, as was the custom of the surrounding nations, nevertheless, only one wife was generally taken. This is what the Torah meant when saying "And clings to his wife," stressing "wife," and not "wives."

From the simplistic rendering of the biblical narrative it appears that Lemech was the first to have taken two wives. Even though his action was not explicitly condemned, the evils that befell him from this situation were alluded to,¹² the underlying assumption being that the illustration of a specific case would exert greater influence on the reader than the setting down of hard rules. This situation demonstrates that "the more wives the more worry,"¹³ that such a person will lead a life of grief,¹⁴ and that this is not the right path to be chosen by a man who wishes that peace reign is his dwelling.¹⁵ Similarly, Kohelet has said: "Enjoy happiness with a woman you love," (Ecclesiastes 9, 9)¹⁶ and not "with women," because he who has many wives can not lead a happy life. Should, however, the first wife be barren, then the husband may take a second wife, because it is an embarrassment for him to be childless. This is borne out in the cases of Abraham our forefather, Elkanah, and in many other instances. Noah and his sons took only one wife, as did Lot and Isaac our forefather. Jacob, too, had intended to marry Rachel alone. However, when Laban deceived him and gave Leah to him, he was forced to take two wives, and subsequently their two maidservants were given to him.¹⁷ Only the rulers and kings followed in the footsteps of the nations, violating the Biblical injunction ["And he shall not have many wives," (Deuteronomy 17, 17)] and took many wives, as was the case with David and Solomon.¹⁸ There is, however, no basis

¹² See Genesis 4, 19; 23-24.

¹³ See *Mishnah Avot*, 2, 7, where it is stated: "The more possessions, the more worry, the more wives, the more witchcraft."

¹⁴ See *Mishnah Avot*, 6, 4.

¹⁵ See *Mishnah Avot* 2, 1.

¹⁶ The Hebrew erroneously reads: "Whom you have chosen."

¹⁷ See Genesis 29, 16-35; 30, 3-4, 9.

¹⁸ In reality, the halakhah distinguishes between the two cases, and permits a king to take up to eighteen wives (*Sanhedrin* 21a). David did not exceed this number, whereas Solomon is condemned for taking some one thousand women (See I Kings 11, 1-7; *Sanhedrin* 21b).

for the assumption that all of the subsequent kings of Israel and Judea were polygamous. Quite the opposite, much evidence may be advanced to the contrary. Similarly, no support can be adduced pointing to the fact that any of the High Priests, prophets, or sages from the mishnaic or talmudic periods were polygamous. From all the above, it clearly appears that the custom of marrying one woman alone was not adopted at a later time from the Christians, but was already related to us in the Torah in the above-mentioned verse, and that monogamy was a commonly accepted practice amongst our forefathers, even in ancient times. *)¹⁹ Our saintly fathers have already set us an example concerning the duty incumbent upon every man to respect his wife and listen to her, as did Abraham when Sarah placed her servant in his bosom, and when she later sent her away with his beloved son. It was regarding this matter that God said to him: "Whatever Sarah tells you, do as she says." (Genesis 21, 12) When Jacob our forefather conceived of misleading his father-in-law who had deceived him tenfold and return to his own land clandestinely, he did not coerce his wives to heed to him and leave, even though God had commanded him: "Now, arise and leave this land and return to your native land," (Genesis 31, 13) but rather sought their approval. It was when they expressed their consent that he took them, the children and all his possessions and departed. Despite the fact that Jacob did not love Leah to the extent he loved Rachel, he buried her in the Cave of Machpelah alongside his ancestors and made Joseph promise to bury him nearby her, saying: "And there I buried Leah." (Genesis 49, 31) Judah, too, upon hearing Tamar's accusation, admitted his wrongdoing, confessing: "She is more in the right than I." (Genesis 38, 26)

The Holy One, Blessed be He, commanded children to honor their father and mother (Exodus 20, 12), and also prescribed: "You shall each revere his mother and his father." (Leviticus 19, 3) This confirms that both parents are on an equal standing, and that a man must honor his wife. For if this weren't the case, how could sons honor their mothers or fear them, having witnessed insult, mistreatment, and disrespect on the part of the husband? Didn't God determine in these precepts the status of a woman in relation to her husband and amongst her family? This, in my humble opinion, is also the reason that the commandment in the Decalogue concerning the observance of the Sabbath did not specify the woman, but rather stated: "But the seventh day is a Sabbath of the Lord your God: you shall not do any work – you, your son or daughter, your male or female slave...", (Exodus 20, 10) mentioning the sons and servants who are subordinate to the man, but not the woman who is unsubject to her husband. The woman was also included in the injunction: "You." As far

¹⁹ The following note appears in the original at the end of the page: And Graetz, when referring to this issue in his book *Geschichte der Israeliten*, writes: "Whoever equates the position of the Jewish woman with that of the nations in antiquity is in error." I have not been able to locate this idea in the above-mentioned work.

as the man's conduct with his wife outside the home, reflect upon what the Torah has ordered in the cases of a beautiful woman taken in captive (Deuteronomy 21, 10-14), and a man married to two wives, one beloved and one unloved. (Deuteronomy 21, 15-17) If the Torah has instructed us concerning a maidservant: "He must not withhold from this one her food, her clothing, or her conjugal rights," (Exodus 21, 10) how much more so for a wife! The story of Samson's birth clearly demonstrates the esteem in which Manoah held his wife (Judges, chapter 13).

Likewise, the daughters of Israel were not forced to remain constantly within the confines of home as prisoners, because even if one assumes that it wasn't befitting for women to leave their homes and mingle publicly with men, they were, in fact, free to come and go as they pleased. They also participated in all national and local events, as can be seen from Miriam the prophetess, who chanted with all the women the Song of the Sea after Moses and the men (Exodus 15, 20-22). Deborah persuaded Barak to rebel against Jabin, king of Canaan, to cast off his yoke from the neck of the people of Israel, went to war with Barak, and, following the victory, sung a glorious song (Judges, chapters 4-5), which until this day is wondrous to all who read it.

The women went out and offered praise to King Saul and to his commander, David. Queen Michal did not refrain from speaking ruthfully to David for carrying the Ark of the Covenant from the home of Obed-Edom to the city of David, an act which displeased her, despite the fact that he was king (II Samuel 6, 9-23). Would an abject maidservant dare do such a thing?²⁰ The wise woman of Tekoa convinced David to reconcile with Absalom (II Samuel, chapter 14). A wise woman spoke to the inhabitants of Abel, and persuaded them to heed the rebellious Sheba ben Bichri, thus restoring peace (II Samuel, chapter 20).

These prooftexts, including Hannah's prayer, serve to disprove the assumption of our slanderers that the women of Israel were ignorant. If Hannah, wife of Elkanah, who was not known as one of the important people of the nation, was so well versed in the language of poetry (I Samuel, chapters 1-2, 21), what can be said of the wives of prophets, kings and princes? When King Solomon spoke in the book of Proverbs of the merits and virtues of the "woman of valor," (Proverbs 31, 10-31) he was not referring to the wife of a king or prince, but to that of a working man, which points to the high rank of a woman in her family at the time. From his words, it can be assumed that the reality of such women of valor, crowns to their husbands (Proverbs 12, 4), was not at all uncommon in his time.²¹

²⁰ R. Castiglioni refrained from mentioning that Michal was punished for her ruthless speech. See II Samuel 6, 20-23.

²¹ For opposing and concurring views, see Y. Levine, "'Eshet Hayil' ba-Pulhan ha-Yehudi" (Hebrew), *Beth Mivra* 31 (1986), p. 339, n. 2.

I will not be able to dwell at any length upon the bravery of Queen Athaliah (II Kings, chapter 11), Jezebel's power in royal matters (I Kings 16, 31-22, 40), the magnanimity of Judith and Esther who saved their people from their enemies, and the many other such glorious women.

I will have to limit myself and bring a number of proofs only from the Oral Law and traditions of our Sages, which should be sufficient, to my mind, to clearly expose their views regarding the status of women in both the private and public domains.

The Exodus from Egypt was the most central event in the history of the Jewish people in the eyes of our prophets and sages, culminating in the formation of Israel as a nation. It is our obligation to remember the redemption all our lives, since the signs and wonders witnessed by our ancestors at the time were so marvelous and awesome that it is stated that "A maidservant perceived in the light of the Divine Presence on the sea and at the Giving of the Law what the prophet Ezekiel did not see."²²

The Sabbath, which is a sign between us and God, as well as the rest of our holidays, are in remembrance of the Exodus. Yet, with all that, our Sages have said that the generations were redeemed in the merit of righteous women.²³ Following the Exodus, the Holy One, Blessed be He, appeared to our fathers on Mt. Sinai, and concerning this our Sages have said: "The Holy One, Blessed be He, said to Moses: Go ask the daughters of Israel whether they wish to receive the Torah, because it is the way of men to follow in the footsteps of women."²⁴ It is written in the Babylonian Talmud: "Greater is the promise of the Holy One, Blessed be He, to women than to men, for it is written: 'You carefree women, attend, hear my words! You confident ladies give ear to my speech!'"²⁵ (Isaiah 32,9) Likewise, it is written: "A man should always eat and drink less than his means, and dress according to his means, and honor his wife and children above his means" (*Hullin* 84b). Could it be conceived that a man honor his wife more than his means were she regarded as a servant or as chattel? Furthermore, oftentimes the intellectual capacity of a woman was considered to be superior to that of a man. Thus, we find in *Bereshit Rabbah*:

²² See *Sefer Hasidim*, ed. R. Margaliot, 233, pp. 207-208. *Sefer Hasidim* collates two tanaaitic statements; one referring to the parting of the Red Sea (*Mekhilta de-Rabbi Ishmael*, ed. H. S. Horovitz and I. A. Rabin, *be-Shallah*, Tractate *Shirah*, chapter 3, pp. 126-127; *Mekhilta de-Rabbi Simeon ben Yohai*, ed. J. N. Epstein and E. Z. Melamed, Exodus 15, 2, p. 78), and the other referring to the Giving of the Law (*Mekhilta de-Rabbi Ishmael*, *Yitro*, Tractate *Amalek*, chapter 3, p. 212; *Mekhilta de-Rabbi Simeon ben Yohai*, Exodus 20, 15, pp. 154-155). The references hereafter were in the main mentioned by R. Castiglioni parenthetically in the text, though he did not provide any details concerning the editions he used.

²³ *Midrash Shmot Rabbah*, Chapters I-XIV, ed. A. Shinan, 1, 12, p. 54. A parallel source appears in *Sotah* 11a. For a discussion of these sources, as well as additional parallels, see Y. Levine, *Midreshei Bitya Bat Pharaoh*, Jerusalem 2004, pp. 11-13.

²⁴ *Pirkei de-Rabbi Eliezer*, Warsaw 1852, chapter 41, 96a-b.

²⁵ *Berakhot* 17a. Parallel Source: *Sotah* 21a.

"And the Lord God fashioned the rib' (Genesis 2, 22) she was endowed with more understanding than a man."²⁶ It is further written: "One who loves his wife as much as himself and honors her more than himself regarding him the Writ has said: 'You will know that all is well in your tent.'" (Job 5, 24) (*Yevamot* 62b) In tractate *Sanhedrin* (22a) it is mentioned: "A man finds contentment only with his first wife. Whoever divorces his wife, even the altar weeps for him. Any man whose first wife dies in his lifetime it is as if the Temple was destroyed in his day. One whose wife dies in his lifetime the world is darkened for him". When we remember in our prayers the merits of our forefathers, that protect us, it also includes those of our foremothers who were on the same great level as them.

I shall further present three additional proofs from the talmudic literature which outweigh all of the others. And they are the following: "A person should always be careful not to insult his wife for since her tears are frequent, she is easily hurt." (*Bava Metz'ia* 59a) Secondly: "A man should always be careful to honor his wife, since blessings rest on a man's home only on account of his wife." (*Bava Metz'ia* 59a) Thirdly, it is written: "Any man who has no wife lives without happiness, without blessing, without goodness, without Torah, without a protecting wall, without peace." (*Yevamot* 62b) Is it possible for all these benefits to accrue from a servant or chattel? On this matter it is also stated: "Any man who has no wife is not a complete person, as it says: 'He blessed them *'²⁷ and called them Man."²⁸ (Genesis 5,2) The two together are called a person.

I shall now conclude my discourse with this quote, because, in reality, what I have mentioned is sufficient to validate the veracity of my stance and refute the assumptions of our opponents and condemners. Were I even to add manifold proofs, they would not cease from ridiculing us and attributing to our religion and customs accusations graver and falser than these, until the Messianic era of which the prophet prophesied: "For the land shall be filled with devotion to the Lord as water covers the sea." (Isaiah 11, 9) Then all will come and relate the truthfulness of our religion. They will be ashamed and withdraw their assaults. They will then admit that Jewish morality far surpasses any present-day social achievements and notions of egalitarianism and brotherhood.

²⁶ *Bereshit Rabbah*, ed. J. Theodor and H. Albeck, 18, 1, p. 160.

²⁷ The following note appears in the original at the end of the page: And see what is written concerning this in *Zohar va-Yetzze* folio 165a: "'And he blessed them' (Genesis 1, 28) For a blessing does not reside save in a place where there are male and female."

²⁸ *Bereshit Rabbah*, ed. J. Theodor and H. Albeck, 17, 2, pp. 151-152. A parallel source for this quote is *Yevamot* 62b.